

ANDRZEJ BUDZISZ

IOEL PROPHETA SZYMONA SZYMONOWICA
JAKO PRZYKŁAD PARAFRAZY

Ioel Propheta, jeden z mniej znanych utworów Szymona Szymonowica, wydany w drukarni Łazarzowej w Krakowie w 1593 r., to drugi przykład, obok *Ionas Propheta* Jana Dantyszka, polsko-łacińskiej poezji biblijnej w XVI wieku, naśladowanej księgi prorockie Starego Testamentu. W odróżnieniu jednak od polemicznego utworu Gdańszczanina¹ wiersz Szymonowica jest przede wszystkim poetycką parafrazą biblijnego tekstu, choć niektórzy zaliczają tę parafrazę do tzw. turcyk, tzn. utworów zaangażowanych w politykę antyturecką². Dedykowany został papieżowi Klemensowi VIII, który wcześniej był nuncjuszem papieskim w Polsce. Informuje o tym długa dedykacja, zajmująca pierwszych kilkadziesiąt wersów poematu. Dopiero po tym dedykacyjnym wstępie rozpoczyna się właściwa parafraza prorocstwa Joela.

W Starym Testamencie najbardziej charakterystyczną formą przemawiania do słuchacza jest „mowa przymierza” (*covenant speech*)³. Skierowana jest ona do adresata gotowego przyjąć przymierze między Bogiem i ludem Izraela. Zasadniczy schemat „mowy przymierza” jest następujący:

Dr hab. ANDRZEJ BUDZISZ, prof. nadzw. – prorektor KUL, kierownik Katedry Filologii Klasycznej (Łacińskiej) Instytutu Filologii Klasycznej KUL; adres do korespondencji: ul. Smyczkowa 4/28, 20-844 Lublin; e-mail: budzisz@kul.lublin.pl

¹ Zob. A. B u d z i s z. *Biblia i retoryka w polemicznych utworach Jana Dantyszka („Ionas Propheta” i „In hostes Gloriosissimae Virginis Mariae”)*. „Roczniki Humanistyczne” 36:1988 z. 3 s. 163-170.

² Por. K. H e c k. *Szymon Szymonowicz (Simon Simonides). Jego żywot i dzieła*. Cz. 1. Kraków 1901 s. 153 n.

³ Zob. G. A. K e n n e d y. *Classical Rhetoric and Its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*. London 1980 s. 123 n.

- 1) ukazanie wielkiej władzy Boga poprzez przypomnienie słuchaczom Jego czynów,
- 2) podanie nowych poleceń,
- 3) zakończenie ostrzeżeniem, co się stanie, jeśli te polecenia zostaną zlekceważone.

Najogólniej rzecz biorąc, cały Stary Testament jest skomponowany jako obszerna „mowa przymierza”, opisująca czyny Boga wobec ludu izraelskiego, przekazująca Jego polecenia i ostrzegająca przez proroków, gdy lud ten zaniedba swe obowiązki względem Boga. Dobitnym przykładem „mowy przymierza” jest księga Powtórzonego Prawa (*Deuteronomium*). Składa się ona z trzech części (rozd. 1-4, 5-28, 29-30), z których każda zawiera narrację o przeszłości, polecenia, a na koniec ostrzeżenie o konsekwencjach nieposłuszeństwa lub też obietnicę błogosławieństwa, jeśli lud będzie posłuszny Bogu. Jako odrębny gatunek biblijny można rozpatrywać proroctwa. O ile „mowa przymierza” zajmuje się przede wszystkim przeszłością i terażniejszością, przypominając zawarte przymierze, i jest przez to w jakimś stopniu podobna do mów sądowych, o tyle proroctwo zwrócone jest w przyszłość i próbuje dostosować treść przymierza do przyszłych warunków i okoliczności⁴, stając się przez to podobne do *genus deliberativum*. Proroctwa Starego Testamentu można podzielić na dwie zasadnicze grupy: „proroctwo katastrofy” i „proroctwo zbawienia”⁵. Proroctwo zawiera zwykle wstęp, ukazanie sytuacji, przepowiednię katastrofy. Można tu dostrzec podobieństwo do prooemium, narracji, argumentacji i epilogu mowy klasycznej⁶. Takim proroctwem jest Proroctwo Joela, które parafrazuje Szymonowic w swym poemacie *Ioel Propheta*. Część prorocka parafrazy Szymonowica kompozycyjnie odpowiada biblijnemu pierwowzorowi. W Proroctwie Joela można wyodrębnić dwie części: pierwsze dwa rozdziały przypominają bardziej „proroctwo katastrofy” (przedstawiają klęskę szarańczy, potem następuje wezwanie do pokuty, połączone z ostrzeżeniem przed nowymi karami i obietnicą błogosławieństwa, zależnie od spełnienia przez lud poleceń Boga), druga zaś część, obejmująca ostatni, trzeci rozdział (według Wulgaty), zapowiada sąd nad narodami i wyzwolenie Judy, będąc typowym

---

⁴ Tamże s. 124.

⁵ Zob. W. E. March. *Profecy*. W: J. H. Hayes (ed.). *Old Testament Form Criticism*. San Antonio: Trinity University Press 1974 s. 157-175.

⁶ Tamże s. 165-168.

„proroctwem zbawienia”. Szymonowic zachowuje ten podział w swoim poemacie w zasadzie bez zmian.

Poetyckie parafrazy ksiąg biblijnych w epoce Renesansu to szczególnie i częsty rodzaj twórczości. W całej Europie powstawały wtedy parafrazy psalmów (np. George’a Buchanana czy Heliusa Hessusa), epickie parafrazy niektórych ksiąg Starego Testamentu (np. *Davidias* Marka Marulusa, *Ioseph Hieronima Fracastoro*, *Hebraeis* Nikodema Frischlina), dramaty oparte na wydarzeniach biblijnych (jak *Iephtes* George’a Buchanana i *Castus Ioseph* Szymona Szymonowica), a także parafrazy poetyckie Nowego Testamentu (np. *De Partu Virginis* Sannazara, *Christias* Marka Hieronima Vidy)⁷.

Początków parafrazy, pojmowanej jako świadome i zamierzone naśladownictwo istniejącego już wzoru, które zachowuje jego ogólny sens, zmienia natomiast formę wypowiedzi, szukać należy w ćwiczeniach retorycznych starożytnych mówców⁸. Stosunkowo najwięcej wiadomości na temat teorii parafrazy w starożytności można zaczerpnąć z *Institutio oratoria* Kwintyliana. W dziele tym znajdują się dwa fragmenty bezpośrednio mówiące o parafrazie. W księdze pierwszej, gdzie omawiane są pewne ćwiczenia zalecane do nauczania przez gramatyka, jako pierwsze ćwiczenie podane jest opowiadanie bajek Ezopa, a następnie zalecone jest ich parafrazowanie: „[...] versus primo solvere, mox mutatis verbis interpretari, tum paraphrasi audacius vertere, qua et breviare quaedam et exornare salvo modo poetae sensu permittitur” (*Inst. Or.* I 9, 2). Według Kwintyliana parafraza musi więc zachowywać sens oryginału, możliwość zmian istnieje tylko na poziomie stylu. W tym fragmencie podaje tylko dwa, bardzo ogólnie wyrażone, sposoby parafrazowania: *breviare*, czyli streszczenie, skrócenie tekstu oryginalnego, oraz *exornare* – upiększenie (które najczęściej jest również rozwinięciem parafrazowanego tekstu). Parafraza jest więc nie tyle oddaniem danej myśli innymi słowami, co świadomym współzawodnictwem ze wzorem, i to jest jej podstawowa zaleta. Z tego względu Kwintylian zachęca do twórczego wysiłku: „[...] neque ego paraphrasin esse interpretationem tantum volo, sed circa eosdem sensus certamen atque aemulationem...” (*Inst. Or.* X 5, 5). Jest to myśl dla nas szczególnie ważna, gdyż *aemulatio* to przecież jedna z podstawowych (obok *imitatio*) zasad twórczości poetyckiej,

⁷ Zob. A. B u d z i s z. *Biblia i tradycja antyczna. Motywy analogiczne w łacińskiej poezji biblijnej Renesansu (Polska, Niemcy, Niderlandy, Wyspy Brytyjskie)*. Lublin 1995 s. 11.

⁸ Szczegółowo mówi o tym M. Roberts w *Biblical Epic and Rhetorical Paraphrase in Late Antiquity* (Liverpool 1985 zwłaszcza rozdziały II i III s. 5-60).

obowiązujących w epoce Renesansu. Emulacyjny charakter mają właśnie poetyckie parafrazy renesansowe różnych ksiąg biblijnych. Ich autorzy bowiem starali się nadać swym utworom lepszą, tj. zgodną z klasycznymi regułami sztuki poetyckiej formę. Widoczne to jest na płaszczyźnie treściowej parafraz, które poprzez przekazywanie chrześcijańskich wartości miały przewyższać ich pogańskie pierwowzory (poezję liryczną czy epicką). Teoretyczne podwaliny do takiej właśnie chrześcijańskiej koncepcji współzawodnictwa stworzył i przedstawił w dialogu *Ciceronianus* Erazm z Rotterdamu i nie ulega wątpliwości, że jego program naśladowania literatury klasycznej (odnoszący się zresztą nie tyle do samej parafrazy, co w ogóle do sztuki imitacji) w dużym stopniu opiera się na teoriach Kwintyliana zaadaptowanych do nowych potrzeb⁹. W rozważaniach Kwintyliana na temat parafrazy dość istotne wydaje się także jedno krótkie zdanie, w którym zwraca uwagę na to, że współzawodnictwo nie zawsze jest rzeczą łatwą i nie zawsze nowa forma jest lepsza od poprzedniej. Warto jednak podjąć się współzawodnictwa i starać się jak najbardziej zbliżyć do oryginału: „[...] sed esto neque melius quod invenimus esse neque par, est certe proximis locus [...]” (*Inst. Or.* X 5, 6). Jak się wydaje, ta myśl zaowocowała w renesansowych parafrazach biblijnych. Można ją bowiem potraktować jako zachętę do parafrazowania rzeczy wielkich, o których wiadomo, że parafraza nie przewyższy oryginału, a do takich z pewnością należy Pismo Święte, autorytet niekwestionowany pod każdym względem. Jeśli więc nawet parafraza nie może przewyższyć oryginału ani mu dorównać, zawsze jednak czerpie z jego bogactwa i tym samym choć w części doń się przybliża.

Chociaż, jak już wspomniano, parafraza była bardzo popularna w praktyce poetyckiej Renesansu, renesansowa teoria literacka raczej nie zajmowała się tym zjawiskiem i większość autorów ówczesnych poetyk pomija ją milczeniem. Jedyne Nikodem Frischlin wymienia ją jako jedną z trzech technik naśladowania: *heterosis*, *parodia* i *paraphrasis*¹⁰. Choć, według Frischlina, to parodia jest podstawową techniką chrystianizacji literatury klasycznej, jednak duże znaczenie ma, według niego, również parafraza, w której treść modelu, wzoru, pozostaje bez zmian, ale wyrażona zostaje

---

⁹ Zob. A. B u d z i s z. *Decorum i aemulatio – renesansowe normy naśladowania autorów starożytnych*. W: *Studia nad kulturą antyczną*. Opole 1997 s. 163. Por. t e n ż e. *Biblia i tradycja antyczna* s. 8-9 i passim.

¹⁰ *Oratio de exercitationibus oratoriis et poeticis ad imitationem veterum*. W: *Orationes insigniores aliquot*. Ed. G. Pfluger. Argentorati 1605 s. 148.

w języku i stylu innego rodzaju literackiego – najczęściej proza zostaje przekształcona w poezję. Parafraza wykorzystuje więc podstawowe znaczenie słów i środków stylistycznych innego rodzaju literackiego do rozszerzenia interpretacyjnych możliwości.

Zauważone wyżej podobieństwo proroctwa do mowy pozwala zastosować do poematu Szymonowica słowa Kwintyliana, który tak określa wymowę popisową, najbliższą poezji: „Illud genus ostentationi compositum solam petit audientium voluptatem, ideoque omnes dicendi artes aperit ornatumque orationis exponit, ut quod non insidietur nec ad victoriam sed ad solum finem laudis et gloriae tendat” (*Inst. Or.* VIII 3, 11). W innym miejscu Kwintylijan nazywa ten rodzaj wymowy „genus laudativum” i wymienia jako istotę pochwały amplifikację i ozdobność: „proprium laudis est amplificare et ornare (*Inst. Or.* III 7, 6). Podobnie o amplifikacji wyraził się Cyцерon: „Summa autem laus eloquentiae amplificare rem ornando” (*De orat.* III 10). Amplifikacja zaś to rozwijanie lub ograniczanie tematu wypowiedzi przez różny sposób jego ujęcia, zwłaszcza przez gromadzenie wyrazów bliskoznacznych, powtórzeń, peryfraz itp. Kwintylijan wymienia cztery rodzaje amplifikacji: „quattuor tamen maxime generibus constare amplificationem: incremento, comparatione, ratiocinatione, congerie” (*Inst. Or.* VII 4, 3). Zaznacza też, że siła wymowy polega na umiejętności powiększania i pomniejszania tematu: „sed vis oratoris omnis in augendo minuendoque constitit” (*Inst. Or.* VIII 3, 89). Samą zaś zasadę amplifikacji definiuje w ten sposób: „Illud virtutis indicium est, fundere quae natura contracta sunt, augere parva, varietatem similibus, voluptatem expositis dare et bene dicere multa de paucis” (*Inst. Or.* X 5, 11). Amplifikacja odgrywa też ważną rolę przy wyrażaniu uczuć i budowaniu nastroju: „nam quaedam videntur gravia per se, parricidium, caedes, veneficium, quaedam efficienda sunt” (*Inst. Or.* VI 2, 21)¹¹.

Według Cyцерona i Kwintyliana drugą cechą *genus laudativum* obok amplifikacji jest *ornatus*, najbardziej rozbudowana część stylistyki retorycznej¹². *Ornatus* to estetyczne i emocjonalne walory utworu, służące przede wszystkim do osiągnięcia podziwu odbiorcy (Cic. *De orat.* III 53; Quint. *Inst. Or.* VIII 3, 1-6). „Zalety wystąpienia – pisze Marian Nagna-

¹¹ Zob. H. L a u s b e r g. *Handbuch der literarischen Rhetorik*. München 1960 s. 143.

¹² Zob. M. N a g n a j e w i c z. *Stosowność i ozdobność stylu w teorii Cyцерona i Kwintyliana*. „Meander” 20:1965 s. 100.

jewicz – łączą się z trzema zadaniami mówcy: docere, delectare, movere. Poprawność i jasność stylu łączy się z pierwszym zadaniem – docere, natomiast stosowność i ozdobność z dwoma pozostałymi, czyli delectare i movere”¹³. Stosowność (*decorum, aptum*) jest sztuką, metodą posługiwania się elementami stylu. *Decorum* to czynnik nadrzędny, kierujący. *Decorum* i *ornatus* są ściśle ze sobą powiązane. Ich wzajemna relacja polega na tym, że teoria *ornatus* analizuje środki stylistyczne, *decorum* zaś kieruje postawą mówiącego wobec tych środków. Dopiero w połączeniu *decorum* i *ornatus* stanowią przedmiot właściwej stylistyki¹⁴.

Kwintyliian podkreśla wagę artystycznego opracowania wypowiedzi, które daje mówcy szersze możliwości niż pozostałe dziedziny wymowy, gdyż przez staranne opracowanie artystyczne tekstu autor pozyskuje względy słuchaczy także i dla siebie¹⁵. *Elocutio* jest więc dziedziną retoryki dającą autorowi najwięcej swobody, a także największe możliwości opisu.

Jak stwierdzono wyżej, dużą część poematu Szymonowica zajmuje dedykacja, zaadresowana do papieża Klemensa VIII. Podmiotem mówiącym jest tutaj poeta, autor poematu. Dedykacja może nam dostarczyć informacji o celu, w jakim została napisana ta parafraza. Cel zaś ma decydujące znaczenie przy wyborze sposobu parafrazowania. Nadając nową formę literacką znanym tematom biblijnym, można bowiem swobodnie dobierać proporcje, umiejętnie rozmieszczać akcenty emocjonalne i w ten sposób wykorzystać parafrazę do określonego celu, a nawet dowodzić takiej czy innej tezy politycznej lub religijnej¹⁶. Z pewnością dedykacyjna część parafrazy *Ioel Propheta* ma charakter panegiryczny. Oto po wielu nieszczęściach i klę-

¹³ Tamże s. 97.

¹⁴ Tamże s. 99: „[Decorum] polega na utrzymaniu w każdym wypadku harmonii między stosowanymi środkami stylistycznymi a 1° treścią mowy (stosowność wewnętrzna) zróżnicowanej w poszczególnych jej częściach i rodzajach, z czym wiążą się tzw. style (genera dicendi), oparte na poszczególnych funkcjach (docere, delectare, movere), 2° zespołem czynników sytuacyjnych (stosowność zewnętrzna), na który składają się głównie: osoba przemawiająca (położenie, wiek, stanowisko), słuchacze (sędziowie, lud itp.), czas i miejsce występu krasomówczego”.

¹⁵ Quint. *Inst. Or.* VIII 1-2: „Venio nunc ad ornatum, in quo sine dubio plus quam in ceteris dicendi partibus sibi indulget orator. [...] Cultu vero atque ornatu se quoque commendat ipse, qui dicit, et in ceteris iudicium doctorum, in hoc vero etiam popularem laudem petit”.

¹⁶ Zob. B u d z i s z. *Biblia i tradycja antyczna* s. 12.

kach już zaczynają się czasy pokoju, złoty wiek¹⁷. Przeczuwa to Muza poety:

Namque aureum speravit aevum currere,
Nunc conditum, vestra sub indulgentia.
(IP 49-50)¹⁸

Co więcej, złoty wiek (*aevum aureum*) zaczął się dzięki adresatowi, papieżowi Klemensowi VIII (*sub vestra indulgentia*), który już jako nuncjusz papieski w Polsce okazał się skutecznym gwarantem pokoju:

Ab urbe vestra, missus huc, salutifer
Pacis sequester, sanciebas foedera,
Tutaque nos quiete compostos dabas.
(IP 16-18)

Ale i teraz tylko papież może dać światu pokój, o jakim mówił kiedyś prorok Joel:

[...] Joelis, pagina
Intacta, solvit multiplex os carminum.
Post saeva bella, post tumultus asperos,
Post omnium, omnigenum laborum turbinem,
Tandem serenos, aureos laudans dies.
Cuiusmodi donare tu mundo potes.
[...]
Quis porro te placare caelitem minas,
Quae sola restat ad salutem ianua,
Paratior? vel mente pura instructor?
Magisve amicus candidus virtutibus?
(IP 52-57; 60-63)

Pod koniec dedykacji Muza zmusza go, aby przestał przemawiać do adresata własnymi, ludzkimi słowami i podpowiada mu słowa Joela. W ten sposób następuje przejście do samego proctwa:

---

¹⁷ Motyw złotego wieku bardzo często był wykorzystywany przez poetów renesansowych do opisu czasów mesjańskich. Por. B u d z i s z. *Biblia i tradycja antyczna* s. 20 nn.

¹⁸ Wszystkie cytaty według wyd. Simonis Simonidae Bendonski *Joel Propheta W: Opera omnia quae reperiri potuerunt* [...]. Procurante Angelo Maria Durini [...] Varsaviae 1772.

Sed me reppendit usque Musa, amor meus.
 Ne vocis humanae tibi dicta oggeram,
 Neu amplius sermonibus morer meis,
 Ipsum Joelem ducit auribus tuis,
 Genus Joelem Pathuelis optimi,
 Verba adferentem dia, quae interpres sacer
 Dictantis hausit, ore sancto, Numinis.
 (IP 65-71)

Zakończenie dedykacji odpowiada początkowi biblijnego Proroctwa Joela. Obie części kompozycyjne pełnią tę samą funkcję, a mianowicie wprowadzają Joela jako proroka głoszącego słowa Pana: „verbum Domini, quod factum est ad Iohel, filium Fatuhel”. Jeden wiersz Biblii przekształcił się pod piórem Szymonowica w cztery senary jambiczne. W ten sposób poeta powiązał jednak zręcznie dwie autonomiczne części swego poematu. Na uwagę zasługuje tu przeciwstawienie własnych słów poety („vocis humanae [...] dicta”) słowom Boga („verba dia”; „dictantis [...] Numinis”), których przekazicielem („interpres sacer”) był Joel.

Jak w takim razie wygląda „prorocka” część poematu w porównaniu z biblijnym wzorem? Czy można zauważyć jakieś różnice, zarówno jakościowe (funkcjonalne) jak i ilościowe w wykorzystaniu środków stylistycznych, między parafrazą Szymonowica a tekstem biblijnym? Czy też swoboda i możliwość opisu, o czym mówił Kwintylian, spowodowały, że w tym wypadku mamy do czynienia z *imitatio* i *aemulatio* przede wszystkim na płaszczyźnie stylistycznej, elokucyjnej? A może parafraza pozwoliła mu wykorzystać podstawowe znaczenie słów i środków stylistycznych innego rodzaju literackiego do rozszerzenia interpretacyjnych możliwości? Które partie proroctwa Szymonowic rozbudował, a które skrócił, a może nawet opuścił?

Pierwszą sprawą, rzucającą się w oczy, jest używanie przez Szymonowica figur *per adiectionem*, polegających na powtarzaniu bądź to jednakowych wyrazów czy grup wyrazowych, bądź też nagromadzeniu różnych wyrazów lub ich grup¹⁹. Figurami *per adiectionem* są m.in.: anafora, epifora, complexio (połączenie anafory i epifory), congeries, polyptoton. Nagromadzenie zaś wyrazów lub zdań jest jednym z rodzajów amplifikacji, o jakim mówi Kwintylian: „potest ascribi amplificationi congeries quoque verborum ac sententiarum idem significantium” (*Inst. Or.* VIII 4, 26).

¹⁹ Zob. L a u s b e r g. *Handbuch der literarischen Rhetorik* s. 310.

„Prorocka” część poematu rozpoczyna się wezwaniem do starców, aby uważnie słuchali kierowanych do nich słów. Tak jest również w Biblii, ale starcy u Szymonowica potraktowani zostali jako szczególnie wybrani. Można rzec, że mamy tutaj do czynienia z amplifikacją starości. Aby ją uzyskać, autor posłużył się genetiwem cząstkowym (tworzącym jednocześnie polyptoton) i superlatywem przymiotnika – są to najstarsi spośród starców, najbardziej posunięci w latach („senum senes, aetate provecitissimi”); są to również ludzie o największym doświadczeniu życiowym:

Usus magister, longa et exploratio
Quos aestimatores catos rerum facit,
(IP 73-74)

Proroctwo jest więc kierowane przede wszystkim do ludzi wyróżniających się mądrością, którzy potrafią przyjąć i zrozumieć słowa tak wielkiej wagi. Ponadto przedstawia ono wydarzenia, jakich nie znają nawet najstarsi przedstawiciele ludu choćby z opowiadań swych ojców. Dopiero na drugim miejscu wymienieni zostali wszyscy mieszkańcy ziemi. I znowu, w porównaniu z Biblią, wezwanie jest bardziej rozbudowane. Nie są to, jak w Biblii, po prostu „omnes habitatores terrae”. Szymonowic zwraca się do nich w sposób niezwykle kunsztowny:

Tum, quicquid usquam est, qua patet vestissimus
Telluris orbis, educans hominum genus,
Omnis propages, saecla gentium omnia [...]
(IP 76-79)

Peryfrazy te wprowadzają styl dostojny i uroczysty, gubi się jednak przez to prostota i wyrazistość przekazu biblijnego. Wezwanie do adresata pełni w tym utworze, tak jak w biblijnym Proroctwie Joela, funkcję podobną do prooemium. Następna, narracyjna część poematu rozpoczyna się jakby rodzajem streszczenia (*argumentum*), którego nie ma w tekście biblijnym. Powtórzenia, aliteracje, kumulacja rzeczowników i przymiotników o pejoratywnej konotacji wprowadzają w treść i nastrój proroctwa katastrofy:

Atrox, nefandum carmen eheu ordior.
Expulsa damnis damna, vulnus vulnere,
Successiones duplicatas cladum,
In peius excrescente semper augmine.
(IP 96-99)

Amplifikacji służą w parafrazie prorocstwa Joela także inne figury *per adiectionem*. Licznie występują tu anafory, jak „narrent” – „narrentque” (w. 90-91), „vocate populi” (246-247) czy anafora „adest”, połączona z *geminatio* (*epanalepsis* – w. 135-136) oraz *geminatio* w wierszu 257 (*adest, adest*) i 266 (trzykrotnie powtórzone *illa*). Nie sposób wymieniać tu wszystkie przykłady, gdyż można bez przesady stwierdzić, że cała parafraza po prostu nasycona została figurami *per adiectionem*. Zresztą w biblijnym prorocstwie Joela też często występuje amplifikacja. Można nawet rzec, że kompozycja tego prorocstwa oparta jest na repetycji całych zdań czy fraz. Już w początkowej partii prorocstwa wezwanie do rozgłaszania dzieł Bożych otrzymuje wzmocnienie poprzez *congeries* powtórzeń, synonimów czy wyrazów bliskoznacznych: „Super hoc filiis vestris narrate et filii vestri filiis suis et filii eorum generationi alterae”. U Szymonowica zostało to oczywiście jeszcze rozbudowane:

Narrent Parentes Filiis facta haec suis.
 Narrentque porro Filii nepotibus.
 Porro nepotes alterii propagini
 Tradant ferendum, ad alteram, atque alteram,
 Aevoquae nullo conticescat perpetis
 Haec penna famae saeculis clara omnibus.
 (IP 90-95)

Narracyjna część biblijnego prorocstwa Joela w Wulgacie rozpoczyna się od kilkakrotnego powtórzenia w kolejnych zdaniach słowa „residuum” oraz synonimów oznaczających szarańczę. Powtarza się też kilkakrotnie wezwanie do żalu i pokuty w obawie przed karą ze strony Boga, wezwanie, w którym występują te same frazy, jak np. „canite tuba in Sion” (Jl 2, 1 i 2, 15). Szymonowic nie powtarza jednak w swym utworze dwukrotnie identycznych fraz – stosując tu stylistyczną *varietas* (różnorodność) parafrazuje je w każdym wypadku w inny sposób. Parafrazując Jl 2,1 pisze:

Quis Aeneator nunc citus tubam rapit?
 Atque arce de Sionis horrendum intonat
 Signum duelli, Nuntium infandi mali?
 (IP 326-328)

Natomiast odpowiednik Jl 2, 15 przyjął u niego taką postać:

Eja, intonetur aeneae sonor tubae,
Signum severum, publici carmen mali.
(IP 563-564)

Widzimy, że Simonides rozbudowuje tekst Biblii, przekształcając w pierwszym przypadku jedno krótkie zdanie rozkazujące w kilka pytań retorycznych. Pytania te odgrywają szczególną rolę w tworzeniu nastroju i wyrażeniu różnych odcieni przeżyć, gdyż dzięki nim powstaje większe napięcie emocjonalne: poprzez ciekawość połączoną z niepewnością (brak na nie odpowiedzi) budzą lęk przed tym, co ma nastąpić. Ponadto budowaniu nastroju służą nacechowane emocjonalnie wyrazy, jak „horrendum signum duelli”, „nuntium infandi mali”, czy w drugim przypadku „signum severum”, „publici carmen mali”.

Congeries, czyli nagromadzenie różnych określeń mieszczących się w tym samym polu semantycznym, rozpoczyna też właściwą narrację:

Eruca, ventrirepa, deses, vermipes,
Florum aucupatrix foeda, labes frondium,
Virentiae hortorum hostis impurissima,
(IP 110-112)

Ten zestaw określeń nie tylko charakteryzuje szkodnika (rodzaj szarańczy), lecz jednocześnie służy budowaniu nastroju grozy, spowodowanej straszną klęską. Cała narracja u Szymonowica to w zasadzie amplifikacja dość zwięzłego opisu biblijnego. Jaka jest jednak jej funkcja? Czy Szymonowic nie wykorzystuje tu parafrazy do rozszerzenia możliwości interpretacyjnych? Wspomniano wyżej, że niektórzy badacze zaliczają parafrazę Szymonowica do tzw. turcyk. W ten sposób poeta miał zwracać uwagę Klemensowi VIII na niebezpieczeństwo grożące Polsce i całej Europie za strony wojsk tureckich i tatarskich. Proroctwo Joela odnosiło się do podobnej sytuacji: przepowiadało Izraelowi po strasznych klęskach i podbiciu przez nieprzyjaciół świątyni tryumf nad wrogiem. Analogia nasuwała się tu sama. Tym bardziej że bibliści nie są zgodni, czy prorok Joel, kiedy używa czterech różnych nazw na określenie szarańczy, ma na uwadze prawdziwą szarańczę, czy też widzi w niej symbol najazdu jakiegoś narodu²⁰. Niejasność tę powoduje m.in. bardzo antropomorficzny, wręcz personifikujący opis sza-

---

²⁰ Zob. *Proroctwo Joela. Wstęp*. W: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. Wydanie Ilustrowane. Warszawa-Poznań 2000 s. 800.

rańczy, szczególnie w rozdziale drugim (Jl 2, 5-10). Ten opis rozrósł się w parafrazie Szymonowica do 97 wersów (380-476). Personifikacja jest u niego jeszcze bardziej wyraźna, co widać np. w wersach 402-419 (dla porównania równolegle zamieszczono odpowiadający im tekst Wulgaty).

Heu heu Gigantum quanta currunt robora	sicut fortes current
Fraenanda nullis aggerum repagulis,	
Spretura quaevis tela, quosvis obices,	
Tanti irruent, ferorque iter late dabunt.	quasi viri bellatores
Non murus illos, turriumve vastitas,	ascendent murum
Arcebit ulla. machinaeve desuper	
Imbrem ruentes saxeam tonitru igneo.	
Trans ipsa septa, transque propugnacula	
Cursu evolabunt pervicaces arduo.	
Viri feroces, sueta bello pectora,	
Scientiae mavortiae expertissimi,	
Locum tueri quisque pertinax suum,	vir in viis suis gradietur et non
Nec flectere usquam de viai tramite,	declinabunt a semitis suis
Non ordines turbare, non gradu excuti,	
Non alter alterum tumultu obtundere,	
Fraterve Fratris premere collisum latus.	unusquisque fratrem suum non
coartabit	
Quin ire calle quisque strenuus suo,	singuli in calle suo ambulabunt.
Pedemque fixa ponere ad vestigia	
(IP 402-419)	(Jl 2,7-8)

U Szymonowica raczej nie mamy do czynienia z szarańczą. To bardzo dobrze wyćwiczone i zdyscyplinowane wojsko („Viri feroces, sueta bello pectora” – 411), świetnie znające swoje rzemiosło („scientiae mavortiae expertissimi” – 412). Podobnie skomponowane jest następujące po części narracyjnej wezwanie do pokuty. Polecenia proroka Joela w Biblii, choć i tu zauważamy pewne nagromadzenie wyrażeń bliskoznacznych (jak „sacerdotes” – „ministri altaris” – „ministri Dei mei”), są bardzo konkretne i związane w porównaniu z tekstem poematu Szymonowica. Joel mówi po prostu: „accingite vos et plangite sacerdotes, ululate ministri altaris, ingredimini, cubate in sacco ministri Dei mei” (Jl 1, 13). W parafrazie Szymonowica czytamy zaś (z prawej strony paralelne słowa z Wulgaty):

O queis ministris splendor altaris cluit,	accingite vos et plangite sacerdotes
Devota coelo corda, divinum genus,	
Suprema nunc vos flatigat necessitas,	
Non usitatis luctibus planctum dare,	ululate ministri altaris

Omnes habenas fletuum diffundere,
 Toto querelas excitare pectore.
 Vos vos reposti in eminentibus locis,
 Dei sufetes, Praesides rerum omnium,
 Praeite normam supplicum exemplar pium,
 Pro purpura, pro lumine infulae aureo,
 In pulverem, et sacci severa tegmina Dei mei ingredimini cubate in sacco mini-
 stri Dei mei

Descendite, inchoate funebres modos,
 Humoque dura corpus usque affligite,
 Diesque stratos videat, et nox pervigil.

(IP 220-233)

(Jl 1, 13)

Simonides zwraca się za Joelem do „sług ołtarza” („ministri altaris”), natomiast w miejsce „kapłanów” („sacerdotes”) pojawili się „sufetes” i „praesides rerum omnium”. Obecność w tekście rzadko używanego wyrazu pochodzenia obcego (*sufes* to najwyższy dostojnik w miastach fenickich) oraz uroczystej peryfrazy dodaje wypowiedzi niezwykłości, a podane atrybuty dostojników („purpura”, „lumen infulae aureum”) mogą wskazywać, że Szymonowic ustami Joela kieruje Boże wezwanie do najwyższych dostojników Kościoła, w tym do papieża.

Interesujący jest też fakt, że Szymonowic opuścił jeden fragment proctwa, a bezpośrednio następującemu po opuszczonym nadaje zupełnie inny sens. Opuszczony fragment wyraźniej wskazuje na szarańczę jako narzędzie kary bożej („wojsko”, które zesłał Bóg):

Gemunt referta praela, vitigenus latex,	et redundabunt torcularia vino
Expertus usque crebra plantae verbera,	et oleo
Undare quaerit, uvidus largo alveo.	[et reddam vobis annos quos comedit
Quaeritque olivi undare blanda opimitas,	lucusta bruchus et rubigo et eruca –
Cibi nitela, pingue mensarum decus.	brak u Szymonowica]
Nil molle, parvis ausibus nil ordior,	fortitudo mea magna
Sed virium, pollentis atque roboris,	
Ingens opus, quae nostra se vobis palam	quam misi in vos
Probet potestas, usibus vestris data,	
Qua compotivi vos superne praeditos.	et comedetis vescentes et saturabimini
Valere iam iubete languidam famem,	
Caenisque vos curate pollucibilibus.	

(IP 704-715)

(Jl 2, 25-26)

„Fortitudo mea magna, quam misi in vos” w Wulgacie odnosi się do szarańczy, którą Bóg wysłał przeciwko Izraelowi, u Szymonowica zaś jest to

„nostra [...] postestas usibus vestris data” – Boża potęga służąca potrzebom Izraela. Mamy tu więc do czynienia ze znaczącą zmianą sensu. Sparafrazowane zdanie podkreśla mocniej niż oryginał pomoc, jaką Bóg ofiaruje Izraelowi.

Interesujący jest też sposób parafrazowania przez Szymonowica drugiej części prorocstwa Joela, określanej jako „proroctwo zbawienia”, w Wulgacie obejmującej ostatni, trzeci rozdział (w parafrazie od wersu 802). W tej części szczególnej amplifikacji poddane zostało wezwanie do wojny (Jl 3, 9-10), które u Szymonowica zajmuje aż 33 senary (879-911), oraz opis mającego nastąpić potem Bożego pokoju (Jl 3, 17-18) – u Szymonowica 32 senary (954-986).

Bardzo dynamiczny jest opis przygotowań do wojny. Użyte słownictwo, aliteracje, powtarzające się niektóre spółgłoski powodują, że prawie słychać przemarsz wojsk i wojenny zgiełk:

Percellat aures gentium clamor minax.	clamate hoc in gentibus
Volent frequentes Nuntii, voces fremant,	
Pendantur alta claustra, bellorum viae	sanctificate bellum
Arma, arma conclamate, stent iusti dies.	
Vexilla pinnis ventilentur arcium,	
Devota ferri saeviat licentia,	
Nil sanctius sit caede, nil antiquius,	
Scandant feroces trossuli, scandant equum	
Instrata dorsa, tecta ferri fornice.	
Ruant phalanges, quique robustissimi,	suscitate robustos
Quacunque terrae parte, quocunque themate,	accedant ascendant omnes viri
	bellatores
Dent magna, bello consecranda nomina,	
(IP 879-890)	(Jl 3,9)

Zastanawia amplifikacja opisów militarnych w parafrazie Szymonowica. Podobnie jest z parafrazowaniem najważniejszego motywu – dnia sądu nad narodami. Tutaj także zwięzłe, choć bardzo sugestywne opisy biblijne pod piórem Szymonowica ulegają wyraźnej amplifikacji, a pytania retoryczne budują grozę dnia sądu:

Agite, miseriter mugiat promiscuus	et clamate ad Dominum
Ad astra clamor, audiendus Numini.	
In antecessum, post futuros inchoans	
Vitae eiulatus, et diei Aha asperum.	a a a diei
Adest, adest, lux destinata cladibus,	quia prope est dies Domini

Ultrix cruenta, addicta vindictae Dei,
 Impune cui nemo obviam tollat caput.
 Quid illa non vastum dabit? quid non rutum? et quasi vastitas a potente veniet
 Quanto feretur fulmine violentiae? (Jl 1,14-15)
 Quantis in iras emicabit ignibus?
 Rigore saevo adulta, parcendi immemor.
 Heu, heu, quam acerbum proditum est exordium.
 (IP 253-264)

Podobnie jest z następnym opisem dnia Pana (Jl 2,1-2), który u Szymonowica zajmuje aż czternaście wersów (336-349). Sam zaś dzień sądu w Dolinie Wyroku nabiera dodatkowej grozy poprzez wprowadzenie do parafrazy elementu potępienia w piekło, które uległo pewnej mitologizacji (w parafrazie jest to mityczny Orcus):

O plebs, misella, plebs misella, ter quater.	populi populi in valle concisionis
Non vallis ista, non solum fixum te habet.	
Sed cespes Orci, sed vorago perfida,	
Campus ruinae, funerum gurgis vorax.	
Iam iam, nec arcet longa terminum mora,	quia iuxta est dies Domini
Quum se arduus mundo inferet Domini dies,	
Hac valle saeva, caedium hoc stato loco,	in valle concisionis
Poenas luetis, lancinati cruditus.	
En saevit ipse sol tenebris horridus.	sol et luna obtenebricata sunt
En luna lumen impiatis denegat.	
Nox atra stellas distinctet, porta aetheris	et stellae retraxerunt splendorem
Opressa, vultus aureos caeli abstulit.	suum

(IP 930-941) (Jl 3,14-15)

Nie byłby Szymonowic poetą renesansowym, gdyby nie wykorzystał motywu złotego wieku do opisu czasów Bożego pokoju. Nawiązał doń zresztą już w części dedykacyjnej, o czym wspomniano wyżej. Tutaj mamy do czynienia z zapowiedzią oczekiwanych czasów mesjańskich:

Quum pulcher ille fulserit mundo dies,	et erit in die illa
Novos lepores, promet aetas aurea.	
Nec mella pratis efficax apum labor	
Leget minutim, cellulis condens cavis.	
Sed montium foecunda se se viscera,	stillabunt montes dulcedinem
Passim refundent, nectaris satu oblita,	
Roresque largos proferent dulcedinum.	
Passimque colles lacte manabunt mero.	et colles fluent lacte

(IP 970-977) (Jl 3,18)

Trzeba przyznać, że Szymonowic kierował się w tym wypadku *decorum* i nie naśladował ślepo autorów antycznych w opisie złotego wieku. Zresztą zachował umiar również w stosowaniu w tej parafrazie innych motywów antycznych – literackich czy mitologicznych. Najbardziej jawną aluzję literacką widać w wierszu 511, gdzie Szymonowic nawiązał do początku *Epody 7* Horacego, zmieniając jednak czasownik:

Quo, quo scelesti pergitis?²¹ quo vos pedes
Ducunt prophani, vultibus nostris procul?

Z motywów mitologicznych mamy też wspomniany Orcus jako określenie piekła (w. 932), Gigantów na określenie niezwycięzonych wojowników (w. 402; zob. wyżej s. 9) oraz odniesienie do Marsa w zwrocie „*scientia mavortia*” (w. 412) oznaczające sztukę wojenną. W wierszu 529 występuje w parafrazie słowo „lar”, oznaczający tutaj przerośnie ojczyznę lub dom rodzinny.

Jak powiedziano wyżej, *elocutio* daje autorowi najwięcej swobody i największe możliwości opisu, w tej warstwie mógł więc wykazać poeta swoje indywidualne cechy, parafrazując prorocką księgę Starego Testamentu. Nie mógł zmienić tematyki – nie byłoby to już Proroctwo Joela. Trudna i bardzo ograniczona mogła być zmiana układu kompozycyjnego poematu, chociaż Szymonowic w jakimś stopniu tego dokonał, umieszczając na początku bardzo obszerną dedykację. Jedyne więc, co mógł zmienić, zachowując przy tym treść proroctwa, to rozbudować przejęty temat poprzez jego amplifikację w warstwie stylistycznej. W utworze *Ioel Propheta* Szymonowica amplifikacja służy charakterystyce postaci, wyraża różnorodne uczucia, przede wszystkim jednak wykorzystana została do zademonstrowania sprawności warsztatowej autora, a przez to do wywołania podziwu czytelnika dla jego umiejętności i erudycji. Zauważalna szczególnie amplifikacja niektórych części proroctwa Joela może skłaniać do przypuszczenia, że spowodowana została określonym celem, dla którego Szymonowic dokonał parafrazy, a mianowicie zwrócenia uwagi papieża Klemensa VIII na niebezpieczeństwo grożące chrześcijańskiej Europie ze strony imperium tureckiego, nie jest to jednak nachalna propaganda antyturecka. Z pewnością utwór Szymonowica, a zwłaszcza jego dedykacyjna część wstępna, jest także panegirkiem ku

---

²¹ Por. Hor. *Epod.* 7, 1: „Quo, quo scelesti ruitis? aut cur dexteris / aptantur enses conditi?”

czci papieża Klemensa. Tylko w jednym miejscu autor odchodzi od tekstu biblijnego proroctwa, zmieniając nieco jego sens i podkreślając opiekę Boga nad Izraelem. Tak więc oprócz wysiłku imitacyjnego i emulacyjnego można podkreślić u Szymonowica umiejętne wykorzystanie parafrazy do poszerzenia interpretacyjnych możliwości utworu.

BIBLIOGRAFIA

- B u d z i s z A.: Biblia i retoryka w polemicznych utworach Jana Dantyszka („Jonas Propheta” i „In hostes Gloriosissimae Virginis Mariae”). „Roczniki Humanistyczne” 36:1988 z. 3 s. 163-170.
- B u d z i s z A.: Biblia i tradycja antyczna. Motywy analogiczne w łacińskiej poezji biblijnej Renesansu (Polska, Niemcy, Niderlandy, Wyspy Brytyjskie). Lublin 1995.
- B u d z i s z A.: Decorum i aemulatio – renesansowe normy naśladowania autorów starożytnych. W: Studia nad kulturą antyczną. Opole 1997.
- H e c k K.: Szymon Szymonowicz (Simon Simonides). Jego żywot i dzieła. Cz. 1. Kraków 1901.
- K e n n e d y G. A.: Classical Rhetoric and Its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times. London 1980.
- L a u s b e r g H.: Handbuch der literarischen Rhetorik. München 1960.
- M a r c h W. E.: Profecy. W: J. H. Hayes (ed.). Old Testament Form Criticism. San Antonio: Trinity University Press 1974.
- N a g n a j e w i c z M.: Stosowność i ozdobność stylu w teorii Cycerona i Kwintyliana. „Meander” 20:1965.
- Oratio de exercitationibus oratoriis et poeticis ad imitationem veterum. W: Orationes insigniores aliquot. Ed. G. Pfluger. Argentorati 1605.
- R o b e r t s M.: Biblical Epic and Rhetorical Paraphrase in Late Antiquity. Liverpool 1985.
- S i m o n i s S i m o n i d a e B e n d o n s k i Joel Propheta W: Opera omnia quae reperiri potuerunt [...]. Procurante Angelo Maria Durini [...] Varsaviae 1772.

SZYMON SZYMONOWIC'S *IOEL PROPHETA* AS AN EXAMPLE
OF THE RENAISSANCE BIBLICAL PARAPHRASE

S u m m a r y

Szymon Szymonowic's *Ioel Propheta*, dedicated to Pope Clement VIII, is the second example, aside to Jan Dantyszek's *Ionas Propheta*, of the Polish-Latin Biblical poetry in the sixteenth century, a poetry that imitated the prophetic books of the Old Testament. The poetic paraphrases of the biblical books in the Renaissance are a particular and frequent type of writing, although the Renaissance literary theory was rather not occupied with this phenomenon and the majority of authors of poetical theories keep silent about paraphrase. The paper quotes in short what the ancient (Quintilian and Cicero) and Renaissance (Erasmus of Rotterdam and Nicodemus Frischlin) authors said as regards the essence and function of paraphrase. These authors emphasize the emulative character of literary paraphrases, and *aemulatio* is one of the basic (apart to *imitatio*) principles of poetic writing, those that were binding in the Renaissance. Quintilian quotes two very general ways of paraphrasing: *breuiare*, that is summary, abbreviation of the original text, and *exornare* – ornament (which most often is also a development of the text under paraphrase). Giving a new literary form to the well-known biblical themes, one may be free in selecting proportions, skillfully laying emotional stresses and thus making use of paraphrase for an appropriate goal. Prophecy as a literary genre has been found to be similar to speech, in particular to *genus deliberativum*, the essence of the oratory style being, according to Quintilian and Cicero, amplification and ornamentation. One can see therefore, that amplification is a characteristic feature of both speech and paraphrase. Our analysis of Szymonowic's work shows that the poet extended the theme from the Bible through his amplification in the stylistic layer. In the work *Ioel Propheta* by Szymonowic the amplification serves to characterize a figure, and expresses various feelings. Above all, it has been used to demonstrate the author's workshop skill, and thereby to evoke the reader's admiration for his talent and erudition. The evident particular amplification of some parts of Joel's prophecy can make us assume that it was caused by a definite goal, for which Szymonowic made his paraphrase. This goal was to direct Pope Clement VIII's attention to danger that threatened Christian Europe on the part of the Turkish empire. This is not, however, a kind of persistent anti-Turkish propaganda. For sure, Szymonowic's work, especially his dedication of the initial part, is also a panegyric to honour Pope Clement VIII. Thus, apart from imitative and emulative effort, one may stress in Szymonowic his skilful use of paraphrase to broaden the interpretative range of a work.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: Renesans, Szymonowic, parafraza, prorok Joel.

Key words: the Renaissance, Szymonowic, paraphrase, Prophet Joel.